

تجزیه و تحلیل محتوایی مهریه در عقدنامه‌های دوره ناصری با تکیه بر اسناد آرشیو ملی

رقيه شكری

چکیده:

نکاح‌نامه‌ها - به عنوان زیرمجموعه اسناد شرعی - دارای چارچوب مشخص و اصول کلی معین در نگارش هستند. این اسناد معتبر اجتماعی که غالباً توسط کاتبان به رشته تحریر درمی‌آمد، دارای ارزش ادبی، هنری و تاریخی هستند. مسئله مهم در این پژوهش، شناسایی رابطه تعیین صدق طبقات اجتماعی در دوره قاجار است که مشخص می‌کند هر چقدر نوع طبقات اجتماعی بالاتر باشد، میزان و نوع مهریه نیز متفاوت است. هدف از این پژوهش نشان دادن ابعاد و تحلیل محتوای ساختاری نکاح‌نامه‌های عصر ناصری با توجه به ارتباط تنگاتنگ آن با نوع مهریه در مناطق مختلف است که از نظر موقعیت اجتماعی و اقتصادی زوجین و به دلیل فرهنگ‌های مختص هر منطقه متفاوت می‌باشد. روش تحقیق در این پژوهش، روش کتابخانه‌ای، تجزیه و تحلیل کمی و کیفی نکاح‌نامه‌ها و استنساخ اسناد مرتبط با آن خواهد بود و در انتها بر اساس بررسی‌های انجام شده، در خصوص تفاوت در میزان و نوع مهریه‌ها به نتیجه منطقی خواهیم رسید.

کلیدواژه‌ها

نکاح‌نامه، قاجار، اسناد، مهریه، ازدواج، خانواده.

آرشیو ملی، سال چهارم، شماره دوم، تابستان ۱۳۹۷، شماره پیاپی ۱۴؛ صص: ۶۶-۹۸

تجزیه و تحلیل محتوایی مهریه در عقدنامه‌های دوره ناصری با تکیه بر اسناد آرشیو ملی

رقیه شکری^۱

مقدمه:

نکاح‌نامه به دلیل قداست ازدواج جزو آن دسته اسنادی است که پیوندی ناگسستنی با دین دارد. اعتقادات و باورهای دینی در شکل‌دهی به چارچوب و ساختار کلی سند مؤثر هستند؛ همچنان که نکاح‌نامه‌های مربوط به زردشتیان، یهودیان و مسیحیان تفاوت‌هایی با نکاح‌نامه‌های اهل اسلام دارد، جغرافیا و قومیت نیز از مؤلفه‌های تغییر در اسناد است. اما در جاهایی که زبان رسمی وجود دارد از شدت این تغییرات کاسته و به یک‌دستی و وحدت مفاهیم اسناد افزوده می‌شود. تغییرات سندی در حوزه قبایله‌های ازدواج دوره ناصری به دلیل شمولیت زبان فارسی، جغرافیا و قومیت را تحت‌شعاع قرار داده و سبک و سیاق عقدنامه‌ها به یک شکل است. در جاهایی تفاوت‌های مذهبی با تفاوت در ادعیه و آغازیه نکاح‌نامه‌ها همراه است، و گرنه کلیت و قالب همه نکاح‌نامه‌های این دوره در شکلی واحد به لحاظ محتوایی نمایان می‌شوند.

قلمرو اصلی مباحث و اطلاعات این پژوهش، تاریخ دوره ناصری است که توزیع قدرت در دست شاه بود و دولت، شاه و دربار مقولاتی تفکیک‌ناپذیر بودند. در چنین ساختاری، امکان رشد طبقات اجتماعی بیرون از حکومت وجود نداشت. تا اینکه ورود افکار متجددانه و شکل‌گیری مشروطه، نخستین تلاش‌ها برای انجام اصلاحات در ایران عصر قاجار را به وجود آورد. از سوی دیگر با رشد شتابان تجارت خارجی، برخورد فزاینده تجار ایرانی با غرب، سفرهای خارجی و آشنایی با دستاوردهای تمدن غرب، موجب آگاهی آن‌ها نسبت به منافع طبقاتی خود در برابر حکومت قاجار شد.

۱. کارشناسی‌ارشد تاریخ ایران اسلامی،
کارشناس اداره کل خدمات آرشیوی،
سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری
اسلامی ایران؛

ro.shokri49@gmail.com

این پژوهش سعی دارد که عقدنامه‌های دوره ناصری را مورد بررسی قرار دهد. قباله‌های ازدواج هر چند که با گذشت قرن‌ها دیگر اهمیت حقوقی خود را از دست داده‌اند اما به دلیل قرار گرفتن در زمره اسناد شجرنامه اطلاعات فراوانی در زمینه راه و رسم زندگی و اندیشه مردم در قرون گذشته را بازگو می‌کند. برای بررسی موضوع مورد نظر لازم است ابتدا تعریف مختصری از نکاح‌نامه‌ها و مشتقات آن داده شود و سپس به بررسی محتوایی اسناد در جداول و نمودار پرداخته شود.

تعریف لغوی و اصطلاحی نکاح

در لغت‌نامه دهخدا نکاح به معنی: زن گرفتن، عقد زناشویی بستن، کابین کردن، شوهر کردن، عقدی که میان زن و شوهر بندند، عقدی که به موجب آن علاقه زناشویی بین زن و مرد ایجاد شود، می‌باشد (دهخدا، ۱۳۷۷، ص ۲۲۶۸۵).

نکاح در لغت به معنی تقابل است، و در زبان عرب هرگاه دو کوه در مقابل یکدیگر قرار گرفته باشند گفته می‌شود: تناکح الجبلان، یعنی: دو کوه در مقابل هم واقع شده‌اند. از نظر اصطلاح در اینکه آیا این لفظ دلالت بر «وطی» می‌کند یا «عقد»، یا میان هر دو مشترک لفظی است، اختلاف نظر وجود دارد. معروف و مشهور آن است که نکاح در لغت به معنی «وطی»، و شرعاً به مفهوم «عقد» است. به نظر می‌رسد که منظور از عقد (مفهوم شرعی نکاح) نه تنها صیغه، بلکه مراد حاصل از آن است که در فارسی به «زن گرفتن» و «شوهر کردن» تعبیر می‌شود. بنابراین نکاح چنین تعریف می‌شود: نکاح رابطه‌ای است حقوقی-عاطفی که به وسیله عقد بین زن و مرد حاصل می‌گردد و به آن‌ها حق می‌دهد که با یکدیگر زندگی کنند؛ و مظهر بارز این رابطه حق تمتع جنسی است (میرداماد، ۱۳۶۵، ص ۲۲).

این تعریف شامل هر دو قسم نکاح یعنی دائم و منقطع است. بعضی از حقوق دانان جدید نکاح را طوری تعریف کرده‌اند که فقط شامل نکاح دائم می‌شود؛ به این شرح: «نکاح رابطه‌ای است بین زن و شوهر برای تشکیل خانواده». این تعریف نکاح منقطع را در بر نمی‌گیرد؛ و از این جهت ناقص است. در حالی که از نظر فقهی و قانون مدنی نکاح منقطع نیز مسلماً مشمول عنوان کلی نکاح است و لذا می‌توان گفت که به احتمال قوی تعریف فوق از حقوق کشورهای دیگر استنتاج گردیده، زیرا در سیستم حقوقی اغلب کشورها فقط نکاح دائم به رسمیت شناخته شده است (میرداماد، ۱۳۶۵، ص ۲۳).

تعریف لغوی و اصطلاحی مهریه

تعریف لغوی مهریه: در لغت‌نامه دهخدا آمده است: مهر، کابین، آنچه دهد داماد عروس را برای نکاح. دست‌پیمان، شیربها (دهخدا، ۱۳۷۷، ص ۲۱۹۰۷). در قرآن مجید واژه مهر به کار نرفته است و از لغات معادل آن استفاده شده است، مانند: (الصَّدَاق، الصَّدَاقَةُ، حِلِّه، الْأَجْر، الْفَرِيضَة، الطُّول) (سوره نسا آیه: ۴-۲۴-۲۵).

در قرآن کریم آیاتی در خصوص تشریع و پرداخت مهریه آمده است. مانند: «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَحْلَلْنَا لَكَ أَزْوَاجَكَ اللَّاتِي آتَيْتَ أُجُورَهُنَّ... (ای پیامبر، (فعلاً هفت طایفه از زن‌ها را) بر تو حلال کردیم: آن همسران را که مهر آن‌ها را پرداخته‌ای (...)) (سوره احزاب، آیه ۵۰). «فَأَنْكِحُوهُنَّ بِأَذْنِ أَهْلِهِنَّ وَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ». (آن‌ها را با اجازه صاحبان آنان تزویج نمایید، و مهرشان را به خودشان بدهید)، (سوره نساء، آیه ۲۵). «وَإِنْ أَرَدْتُمْ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَكَانَ زَوْجٍ وَآتَيْتُمْ إِحْدَاهُنَّ قِنْطَارًا فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئًا أَتَأْخُذُونَهُ بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُبِينًا» (و اگر تصمیم گرفتید که همسر دیگری به جای همسر خود انتخاب کنید، و مال فراوانی (به عنوان مهر) به او پرداخته‌اید، چیزی از آن را پس نگیرید! آیا برای بازپس گرفتن مهر آنان، به تهمت و گناه آشکار متوسل می‌شوید؟) (سوره نساء آیه: ۲۰).

مهر بر اساس تعریف اصطلاحی عبارت است از مالی که به مناسبت عقد نکاح مرد ملزم به دادن آن به زن می‌باشد (کاتوزیان، ۱۳۹۲، ص ۱۱۷).

در ماده ۱۰۸۷ قانون مدنی آمده است:

مهر عبارت از مالی است که به مناسبت عقد نکاح، مرد ملزم به دادن آن به زن است. الزام مربوط به تملیک مهر، ناشی از حکم قانون است و ریشه قراردادی ندارد. به همین جهت، سکوت دو طرف در عقد و حتی توافق بر اینکه زن مستحق مهر نباشد، نمی‌تواند تکلیف مرد را در این زمینه از بین ببرد. درست است که انعقاد نکاح به تراضی طرفین است ولی آثار آن را زن و شوهر به وجود نمی‌آورند. همین که زن و مرد، با پیوند زناشویی موافقت کردند در وضع ویژه‌ای قرار می‌گیرند که به ناچار باید آثار و نتایج آن را متحمل شوند. بنابراین مهر، نوعی الزام قانونی است که بر مرد تحمیل می‌شود و فقط زوجین می‌توانند هنگام بستن عقد یا پس از آن، مقدار مهر را به تراضی معین سازند (کاتوزیان، ۱۳۹۲، ص ۱۱۷).

وضعیت اجتماعی نهاد خانواده در عهد قاجاریه

نکاح‌نامه‌ها یکی از اسناد حقوقی و قضایی مربوط به نهاد خانواده هستند که آیین‌های از رفتار روزمره مردم و رابطه قاعده‌مند آنان با یکدیگر را نشان می‌دهند. بررسی رویکرد اجتماعی و فرهنگی دوره قاجار نسبت به زنان و راهکارهای عملی برای دستیابی به مطالبات آنان در

متن سند حقوقی نکاح‌نامه‌ها موضوع پژوهش است.

جامعه ایران در دوره قاجار از گروه‌هایی نظیر: قبیله، عشیره، دهکده، یا گروهی از علما، صنف و غیره تشکیل شده بود. افراد در دوره قاجار به کمک حامیان یا واسطه‌ها می‌توانستند وضع خود را بهبود دهند و شاهد اجرای عدالت باشند. با تعلق داشتن به یک گروه صنفی، شخص می‌توانست به وجهه سیاسی و قضایی دست یابد و فرصت گسترش روابط اجتماعی و دریافت منافع اقتصادی داشته باشد (فلور، ۱۳۶۵، ص ۲۰). افراد در طبقات پایین چون به حکومت دسترسی نداشتند به برخی از علما که با اهل دیوان سر و کار داشتند متوسل می‌شدند. علما نیز در دوره قاجار از اهمیت بسیار برخوردار بودند (فلور، ۱۳۶۵، ص ۲۲).

معاملات تجاری، محاکمه دآوری و غیره، علما و بازاریان را به هم نزدیک می‌کرد. بسیاری از اعضای صنف ملا بودند در میان سه طبقه شهرنشین اعضای صنف به طبقات پایین تعلق داشتند تحرک اجتماعی آن‌ها کم بود و در جامعه پیشرفت چندانی نداشتند و در مورد ازدواج فقط کسانی با هم ازدواج می‌کردند که از لحاظ مقام اجتماعی حتی تمکن، مذهب، تحصیلات و قدرت سیاسی با هم برابر باشند. زیرا ازدواج عامل ایجاد اتحاد بین افراد یک خانواده بزرگ محسوب می‌شد. خانواده توسعه یافته، واحد اصلی در زندگی اجتماعی محسوب می‌شد و تعهدات و علایق دو جانبه بین خویشاوندان از هر نوع تعهد اجتماعی مهم‌تر بوده است و هدف آن کلیه فعالیت‌های اصلی در جهت خدمت به خانواده بود (فلور، ۱۳۶۵، ص ۲۴).

ایرانیان طرفداری از خویشاوندان را یک کار مثبت می‌شمردند و بدون داشتن پیوندهای خانوادگی کسی در جامعه ارجی نداشت. برجسته‌ترین بخش زندگی اقتصادی از آن اصناف بود (فلور، ۱۳۶۵، ص ۲۵).

دختر ناصرالدین شاه، تاج السلطنه در خاطرات خود می‌نویسد:

در مسافرت تبریز در تمام عرض راه و دهات، زن و مرد را با یکدیگر بدون حجاب مشغول کار می‌دیدم. در تمام یک ده، یک نفر بیکار دیده نمی‌شد. یک نفر مستخدم من خواستم در راه برای خود بگیرم؛ هیچ یک از این دهاقین راضی نشدند و زندگانی آزاد صحرایی خود را فروخته، تمام این دهاقین و زارعین، مردمان با شرف و افتخاری هستند. بعد از عروسی هم، بالمشارکه، در تمام روز و شب با هم مشغول زراعت و رعیتی هستند. پاسبان و نگاهبان زن، شوهرش و مصاحب و مونس شوهر، زن است. تمام آن محبت‌ها و صمیمیت‌ها و سادگی زندگانی را درباره یکدیگر مصرف و همیشه خوشبخت و شادکام زندگانی می‌کنند و اولاد اعقاب با شرف و با افتخار از خود به یادگار می‌گذارند. اخلاق دهاقین و صحرانشینان بهتر از اخلاق مردمان شهرست (اتحادیه و سعدوندیان، ۱۳۶۱، ص ۱۰۱-۱۰۲).

در عهد قاجار رسیدگی به اوضاع قضایی جامعه به دو شکل قوانین شرعی و عرفی بوده است. قوانین شرعی غالباً پیرو احکام قرآن و سنت حضرت رسول اکرم (ص) به صورت مدون شکل گرفته بود اما در قوانین عرفی در بیشتر موارد به صورت سلیقه‌ای رفتار می‌شد و گاه طبق میل حاکمان بوده است و فقط در موارد بسیار مهم به عرض شاهان می‌رسیده است (نجمی، ۱۳۷۰، ص ۵۹۷-۵۹۸). روشنفکران ایرانی گروه اجتماعی بودند که بیشتر دغدغه قانون و حقوق اساسی و استقرار حکومت مشروطه را داشتند. آنان به پادشاهان قاجار اعتقادی نداشتند و آنان را موانع مهم ایجاد تغییرات اساسی در ساختارهای اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و دینی جامعه ایرانی را، ساختار قدرت می‌دانستند (ربانی‌زاده و لطفی، ۱۳۹۴، ص ۶۷).

وضعیت اجتماعی زنان در عهد قاجاریه

وظایف زنان در خانواده بستگی به وضعیت اقتصادی خانواده داشت و هرچه قدرت اقتصادی خانواده پایین‌تر بود میزان وظایف زنان افزایش می‌یافت. عروسان جوان در سال اول ازدواج خود ملزم به انجام کارهای منزل نبودند و وظیفه مادرشوهر در خانه، آشناسازی آنان با وظایف خانه‌داری بود (ویلس، ۱۳۶۶، ص ۱۲۳).

در طبقات مرفه و اعیان جامعه، کار تعلیم و تربیت به‌عهده معلمان سرخانه بود و تنها در این طبقه و قشر محدود روشنفکران شهری تعلیم و تربیت به شیوه گسترده‌تر علمی مبنی بر اشراف بر زبان عربی، فارسی و گاه فرانسه، تاریخ، جغرافی، حساب، نجوم و تا حدی پزشکی می‌گشت. در چنین خانواده‌هایی به تعلیم و تربیت دختران نیز تا حدی توجه می‌شد. زیرا آنچه در آن روزگار مقبول بود، مهجوری و مستوری بود نه علم و دانش. زن خوب، عفیف، فروتن و فرمانبردار، زنی بود که دستورات شوهرش را بی هیچ چون و چرا اجرا می‌نمود. کدبانویی زنان تنها از طریق تربیت خانوادگی میسر بود و نیازی به مدرسه و کتاب نداشت (صدیق، ۱۳۱۹، ص ۳۲۲).

در دوره قاجار، زنان در تولیدات اقتصادی فعال بودند. مثلاً در نواحی شمالی کشور زنان نقش مهمی را در خانواده ایفا می‌کردند و هم‌دوش مردان خود در کار کشاورزی به آن‌ها کمک می‌کردند. زنان طبقه عامه معمولاً به تولید فرش، مواد غذایی و کارهای خانه مشغول بودند. اکثر زنان نقش مادر بودن و رسیدگی به امور خانه را به عهده داشتند و مراقبت از همسر پس از بازگشت او از محل کار، مراقبت از فرزندان و الگو برای آنان به عنوان یک شخصیت اخلاقی، تا بتواند محیطی آرام و راحت را برای اعضای خانواده فراهم نماید.

وضعیت اجتماعی مردان و ازدواج آنان در عهد قاجاریه

در ایران ازدواج دو شکل صورت می‌گیرد یکی ازدواج واقعی و دائم است که مرد می‌توانست چهار زن عقدی داشته باشد و به‌جز انجام طلاق قابل‌گسستن نیست. دوم ازدواجی است که معروف به صیغه می‌باشد و به‌هیچ‌وجه محدودیتی از نظر تعدد زوجات ندارد. فرزندان زن‌های صیغه معمولاً با بچه‌های زنان عقدی در شرایط مساوی زندگی می‌کنند مگر آنکه یکی از زن‌ها استثنائاً متعلق به خانواده قاجار باشد و یا از طبقه‌ای به‌شمار آید که بر شوهرش برتری فراوان داشته باشد. مردها معمولاً زن‌های عقدی خود را از خانواده‌های هم‌تراز انتخاب می‌کنند درحالی‌که زن‌های صیغه را از طبقات پایین بر می‌گزینند تا در ضمن، سمت خدمتکاری زن‌های عقدی را هم داشته باشد (حجازی، ۱۳۸۸، ص ۱۵۷).

چگونگی ازدواج و عقد نکاح در جامعه عهد قاجاریه

آداب ازدواج در دوره قاجاریه بین طبقات بالاتر و درباریان با طبقات پایین‌تر جامعه با هم تفاوت داشت. معمولاً هر طبقه با هم‌مسلك خویش ازدواج می‌کرد و ازدواج به‌دلیل خارج‌نشدن ثروت از درون خانواده صورت می‌گرفت. تشریفات ازدواج به دو مرحله تقسیم می‌شد: عقد و عروسی. در مراسم اول، مسئله دارایی و پیشنهادات طرفین حل و فصل می‌شده و در مرحله دوم بستگی به خود طرفین و تمکن مالی آن‌ها برای انجام مراسم داشت. سیاحان نیز به این موضوع اشاره داشته‌اند، در مواردی میان دو خانواده که دختر و پسر داشتند از کودکی قراردادهایی را بین خود می‌بستند و ازدواج بدون واسطه انجام می‌شد. اما ازدواج از طریق واسطه‌ها، اول برادر و یا یکی از اقوام را برای در میان گذاشتن موضوع با پدر دختر به نزد او راهی می‌کردند تا در صورت موافقت، ازدواج را تصویب کنند (منصوربخت و حسینی، ۱۳۹۴، ص ۱۱۹-۱۲۰).

ازدواج دختران معمولاً در سنین زیر سیزده و پسران در سنین شانزده یا هفده سالگی اتفاق می‌افتاد و گاه پیش می‌آمد که به‌دلیل تمکن مالی، دختران بسیار جوان را به عقد مردان مسن در می‌آوردند. همچنین ازدواج‌های قبل از بلوغ مانع رشد طبیعی دوشیزگان است و به‌واسطه فشار خانه‌داری و تعذیات شوهران در این دوره که زنان را ملک مطلق خود می‌دانستند غالباً کدورت و کسالت‌های روحی به زن‌ها عارض می‌کرد و نشاط جوانی آن‌ها را از میان می‌برد و خیلی زود به ضعف و فرسودگی مبتلا می‌شدند (حجازی، ۱۳۸۸، ص ۱۷۸).

در دوره ناصری تشریفات عقدکنان کمتر شده بود. دیگر از زیر فرشی که بساط عقد روی آن پهن می‌شد خبری نبود. سوزنی ترمه‌ای می‌انداختند و در اتاق مجاور، ملا مشغول خواندن خطبه عقد می‌شد، عروس رو به قبله و آئینه قدی و یک جفت جار دو سه الی پنج شاخه [گل/نبات؟] که از خانه داماد با خوانچه اسفند و رنگ و حنا روی ترمه می‌گذاشتند. جلو عروس

جانماز ترمه یا مخمل مرواریددوز که عروس‌ها جزو چهارشان داشتند می‌انداختند و قرآنی که جزو مهر آن‌ها بود می‌گذاشتند. برای اینکه عروس نزد داماد شیرین و مطبوع شود، یکی از خانم‌های سفیدبخت خانواده، دو پارچه قند را در دست می‌گرفت و خانم سفیدبخت دیگری پارچه سفیدی بر سر عروس می‌انداخت و خانم اولی سرقندهای خود را بر سر عروس می‌سایید. آخوندهایی که صیغه عقد را جاری می‌کردند بعد از خواندن صیغه می‌رفتند تا یکی دو ساعت مجلس ادامه پیدا می‌کرد (مستوفی، ۱۳۴۱، ص ۳۳۹-۳۴۲).

روز قبل از عروسی از خانه عروس با قاطر و خوانچه‌ای که برای بردن چهار لازم بود، با دسته موزیک و نقاره‌چی از خانه داماد به خانه عروس روانه می‌شدند. فرش و رختخواب در مفرش‌های قالیچه‌ای، لباس دوخته و ندوخته، طاقه‌های نبریده، مسینه‌آلات از قبیل دیگ، بادیه مسی، بلورآلات، اسباب چراغ، متکاها و پشته‌های زری، ترمه مفتول و مرواریددوزی، تزئینات در و دیوار مانند: پرده، طاقچه‌پوش، سماور، اسباب چای، ظرف چینی و غیره در خوانچه‌هایی که کف آن‌ها را پارچه سفید انداخته و مقدار نقل در آن می‌پاشیدند به خانه داماد می‌آوردند و همراه چهار از نوکرهایی که از خانه عروس آمده بودند، صورت چهار را به همان ترتیبی که در خوانچه‌ها چیده شده بود، تحویل بستگان داماد می‌دادند. این نوع عروسی‌ها در طبقه اعیانی صورت می‌گرفت. در دهات، عروسی‌ها بیشتر در فاصله بین برداشتن خرمن و بذر کاری انجام می‌شد تا دعوت‌شدگان از دهات دیگر بتوانند بیایند (مستوفی، ۱۳۴۱، ص ۳۴۴-۳۴۵).

تحلیل و جمع‌بندی محتوای صدق نکاح‌نامه‌ها در مناطق مختلف

بر اساس گزارش آماری به‌دست‌آمده در اصفهان پول رایج مملکت ۴۶٪، خانه ۳۶٪، اثاثیه ۹٪، کلام‌الله مجید ۹٪ می‌باشد که نشانگر این است که پول و خانه بیشتر از سایر اقلام در اصفهان مورد توجه بوده است.

در یزد نیز پول رایج مملکتی ۲۷٪، خانه ۱۸٪، طلا ۱۸٪، اثاثیه ۲۳٪، زمین ۵٪ و قنات ۴٪ می‌باشد که نشانگر این است علاوه بر پول، طلا، اثاثیه، زمین و قنات نیز حائز اهمیت هستند.

در همدان اقلام مهریه پول رایج مملکتی ۴۳٪، خانه ۲۶٪، اثاثیه ۱۴٪ و طلا و باغ هر کدام ۷٪ می‌باشد که نشانگر آن است که پول و خانه نسبت به سایر اقلام جزو مهریه قرار می‌دادند.

در گیلان نیز پول رایج ۵۰٪، کلام‌الله مجید ۱۷٪، خانه ۹٪، جاریه، طلا و زمین هر کدام ۸٪ می‌باشد که نشانگر این است که پول نسبت به سایر اقلام مهریه بیشتر مورد توجه این منطقه بوده است.

بر اساس گزارش آمار به‌دست آمده از شهرهای اصفهان، یزد، همدان و گیلان، پول رایج در گیلان و اصفهان نسبت به سایر شهرها بیشتر است اما در همه شهرها پول از سایر اقلام بیشتر می‌باشد. خانه در اصفهان و همدان به نسبت اقلام دیگر بیشتر است. جاریه فقط در گیلان یک مورد است و بقیه اقلام مهریه مانند طلا، زمین، باغ، آب، اثاثیه، کلام‌الله مجید نیز به‌عنوان مهریه آورده شده است.

در طبقات بالا به‌دلیل وضعیت مالی، دلایل فرهنگی و نزدیکی به طبقه حاکمه علاوه بر پول رایج کشور، سکه اشرفی، طلا، ملک و آب نیز صورت اقلام مهریه است. در بعضی از نکاح‌نامه‌ها موارد متعددی از اراضی باغ و آب به‌عنوان مهریه ثبت شده است. نکاح‌نامه «عیسی‌خان با فاطمه خانم به صدق یک جلد کلام‌الله مجید ده تومان، مبلغ یکصد و پنجاه دانه اشرفی هیجده نخود وزن و مقدار یکصد و پنجاه مثقال طلای خالص غیرمسکوک صیرفی و دو نفر کنیز و غلام قیمت هر دو شصت تومان و تمامی چهارده شعر و دو ثلث یک شعر مشاع از یک دانگ و نیم مفروز از شش‌دانگ قریه (اسلیه) در تاریخ ۱۲۷۲ق. می‌باشد (ساکما، ۱۶۹۰۷-۲۹۶). اما در طبقات متوسط علاوه بر پول رایج از مسینه‌آلات، رخت ملبوس، ترمه، فرش، نمد، رختخواب، گلیم، ابریشم، صندوق و غیره مهریه قرار می‌دادند. در شهرهای مانند یزد صدق عروس هم وجه نقد و هم ملک بوده که به‌صورت عندالمطالبه پرداخت می‌شد. در مناطق روستایی برای مهریه باغ، جزئی از آب قنات و زمین نیز دیده شده است. نکاح‌نامه آقا حسن ولد عبدالله با خاتون خانم بنت اکبر به صدق مبلغ پانزده تومان رایج ناصرالدین‌شاهی دانه سیزده نخودی و موازی هفت مثقال و نیم طلا حمراء و موازی دو من و نیم به وزن شاه مسینه‌آلات ساخته و پرداخته که مقوم بوده باشد به مبلغ پنج تومان یک‌دست رختخواب چیت بروجرد به مبلغ سه تومان یک دست فرش اتاق که مشتمل است بر یک تخته خالی میان فرش مع یک زوج نمد دو تشک که مقوم باشد به مبلغ چهار تومان موصوف و همگی و تمامی یک دانگ و نیم خانه از جمله شش‌دانگ مشاعاً واقع در محله نقویانه یک فقره باغ مشجیر واقع در محله چهارباغ» در تاریخ ۱۲۸۱ق. می‌باشد (ساکما، ۲۴۰۴۲-۲۹۶).

جدول شماره ۱- مشخصات نکاح‌ها در آرشیو ملی

تاریخ تحریر سند	تذهیب	شکل سند	طبقات اجتماعی زوجین	منطقه جغرافیایی	صداق	مشخصات زوجه	مشخصات زوج	شناسه سند	ردیف
۱۲۶۶ ق.	ندارد	طومار	کسبه	یزد	به صداق همگی و تمامی یک‌دانگ ^۱ مشاع از کل یک باب خانه واقع در محله ابوالمعالی، مبلغ پنجاه تومان ریال ۸ نخودی عددی یک هزار و دویست و پنجاه دینار، یک جام آینه، چادر، فرش، مس مصنوع، پنج مثقال طلای صیبرفی احمر، هشت مثقال نقره، دوازده تومان نقد	فاطمه خانم صبیبه اسماعیل خیاطا	زین العابدین خلف حسین بن نصیر	۹۹۹-۳۷۲۵۳	۱
۱۲۷۴ ق.	دارد	طومار	کسبه	یزد	به صداق مبلغ شصت تومان از قرار ۲۸ نخود یک هزار دویست و پنجاه دینار و خانه‌ای واقع در محله ابوالمعالی با انضمام یک هزار دینار رخت و سه تومان فرش و سه تومان مس و پنج تومان یک زوج گوشواره چادر پانزده هزار دینار آینه چهارده هزار دینار و غیره	فاطمه نساء	غلامرضا ولد بابایی یزدی	۹۹۹-۳۷۲۸۵	۲

ردیف	شناسه سند	مشخصات زوج	مشخصات زوجه	صداق	منطقه جغرافیایی	طبقات اجتماعی زوجین	شکل سند	تذهیب	تاریخ تحریر سند
۳	۱۷۶۶۲-۲۹۵	رضا قلی خان فرزند محمد حسین ابرقویی	شاهزاده خانم (سیده) نساء عالمیان	به صداق مبلغ بیست و دو تومان و پنج هزار ریال می‌بایند که عبارت از مواری دویست و بیست و پنج عدد روپیه بیست و شش نخودی بوده باشند مناکحه دائمه الاسلامیه و بعد تحقیق المزاجه مصالحه فرمودند زوجه مجله شاهزاده معظمه با زوج معظم خود از تمامیت بیست و پنج عدد روپیه از مهر خود را به مال المصلحه مبلغ مقین یک هزار و یک صد و هشتاد تومان رایج خزانه سلطانیه که عبارت مواری یک هزار و یک صد و هشتاد عدد اشرفی ^۲ هجده نخودی مسکوک به سکه مبارک ناصرالدین‌شاهی خلدالله ملکه که صیفه شرعیه جاری شد	ابرقو	زوج از طبقه خوانین و زوجه طبقه شاهزادگان	طومار	ندارد	۱۲۷۹ق.

تاریخ تحریر سند	تذهیب	شکل سند	طبقات اجتماعی زوجین	منطقه جغرافیایی	صداق	مشخصات زوجه	مشخصات زوج	شناسه سند	ردیف
۱۲۸۱ق.	ندارد	طولمار	کسبه	یزد	چهل تومان (به این تفصیل ده تومان از قرار ریال ناصرالدین شاهی عددی (۹) هشت نخودی عددی یک هزار و دویست و پنجاه دینار و پنج تومان رخوت به ریال موصوف و مقدار دو من به وزن شاهعباسی، فرش، صندوق، آینه خاتم، چهار گرم طلا خالص، نقره ده مثقال	سیده فاطمه خورثی	حسن ولد علیرضا خیاط	۹۹۹-۲۲۲۱۵	۴
۱۲۸۵ق.	ندارد	طولمار	کسبه	یزد	چهل تومان (به این تفصیل ده تومان از قرار ریال ناصرالدین شاهی عددی (۹) هشت نخودی عددی یک هزار و دویست و پنجاه دینار و پنج تومان رخوت به ریال موصوف و مقدار دو من به وزن شاهعباسی، فرش، صندوق، آینه خاتم، چهار گرم طلا خالص، نقره ده مثقال	سیده فاطمه خورثی	حسن ولد علیرضا خیاط	۹۹۹-۲۲۲۵۱	۵

ردیف	شناسه سند	مشخصات زوج	مشخصات زوجة	صداق	منطقه جغرافیایی	طبقات اجتماعی زوجین	شکل سند	تذهیب	تاریخ تحریر سند
۶	۹۹۹-۲۲۲۹۴	سید علی اکبر	سلطان بیگم صبیبه ابراهیم دلال	تمامی سدس مشاع از کل یک باب خانه واقع در محله شاه عبدالقیوم، ثلث مشاع از کل یک درب باغ در قریه مجموعه: یک دست فرش، نقد، مس، آینه، رخت، طالای مصنوع	رضوانشهر	کسبه	طومار	ندارد	۱۳۰۴ق.
۷	۹۱-۲۸۰-۲۷۶	عباس بیگ خلف عبدالله بیگ	شهربانو خانم بنت علی محمد بیگ	ده تومان نقد ریال جدیدالضرب چرخ۳ دانه یک مثال وزن و یک دست رخت خواب مقوم به چهار تومان و یک درب اطاق سفید کار که در طرف جنوبی عمارت ناکح واقع است با قهوه خانه و یک تخته قالی (عالی) سرانداز مشخص فی مابین زوج و زوجة و هشت (یا نه) باغ معذب و مشجر از باغچه طرف جنوبی اندرونی و غیره	همدان	کسبه	طومار	ندارد	۱۳۹۷ق.

ردیف	شناسه سند	مشخصات زوج	مشخصات زوجة	صداق	منطقه جغرافیایی	طبقات اجتماعی زوجین	شکل سند	تذهیب	تاریخ تحریر سند
۸	۹۱-۲۸۰-۲۷۶		خدیجه بنت کرلایی مصطفی	هشتاد عدد ریال ناصرالدین شاهی ۲۶ نخودی مع یک دست رختخواب و یک دست آفتابه و لگن به قیمت ده عدد ریال و غیره	همدان	کسبه	طومار		ندارد
۹	اسناد همدان	آقا محمدمهدی	سیده خدیجه سلطان خانم	به صداق یک‌دازگ از شش‌دازگ خانه واقع در محله جولان و چهل تومان نقد رواج و ده متقال طلای غیرمسکوک	همدان	شاهزادگان	طومار	دارد	۱۲۹۲ق.
۱۰	۹۱-۲۸۰-۷۳۷	آقا محمود خائف کرلایی هادی	معصومه خانم صبیحه مشهدی میرزا	دویست و پنجاه عدد ریال سفید چرخي ده عدد یک تومان به انضمام یک‌دازگ از شش‌دازگ خانه محدود به خانه کرلایی‌ها و به خانه مشهدی محمدصادق و به باغچه ورثه مرحوم حاج علی‌اصغر	همدان	کسبه	طومار	دارد	۱۳۰۰ق.

ردیف	شناسه سند	مشخصات زوج	مشخصات زوجة	صداق	منطقه جغرافیایی	طبقات اجتماعی زوجین	شکل سند	تذهیب	تاریخ تحریر سند
۱۱	اسناد همدان	آقا محمد مهدی خلف حاج طبیب	خدیجه سلطان خانم صبیبه مرحوم حاج محمود	به صداق یک‌دنگ از شش‌دنگ خانه واقع در محله جولان و چهل تومان وجه نقد و ده مثقال طلا غیر مسکوک	همدان	شاهزادگان	طومار	دارد	۱۳۱۱ ق.
۱۲	۹۱-۲۸۰-۵۰۰	آقا نوروز ولد مرحوم کر بلائی	کشور سلطان خانم بنت مرحوم آقا علی اکبر	بیست و هفت تومان ریال سفید چرخ ناصرالدین شاهی، یک مثقال صبرفی وزن ده عدد یک تومان رواج که مبلغ پنج تومان	همدان	کسبه	طومار	دارد	۱۳۱۲ ق.
۱۳	۲۹۶-۱۸۶۷۴	آقا اسمعیل	راضیه خانم ساکن رودبار	مبلغ معین بیست پنج تومان وجه ناصرالدین شاهی بر ذمه ناکح باقیست.	رودبار	کسبه	طومار		۱۳۸۱ ق.
۱۴	۲۹۶-۱۱۴۶۵	میرزا محمد صادق	فاطمه بیگم خانم	مبلغ معین یکصد و پنجاه و یک تومان تبریزی ریال ۶ نخودی	لنگرود	روخانیون	طومار	دارد	۱۳۸۷ ق.

ردیف	شناسه سند	مشخصات زوج	مشخصات زوجه	صداق	منطقه جغرافیایی	طبقات اجتماعی زوجین	شکل سند	تذهیب	تاریخ تحریر سند
۱۵	۲۹۶-۱۱۴۶۵	شهدی میرزا	محمومه خانم	به صداق دویست و یک تومان ریال جدیدالضرب ناصرالدین شاه‌ی به انضمام یک نفر جاریه قیمتا مبلغ پنجاه تومان	لنگرود	روخانین	طومار	دارد	۱۲۹۷ ق.
۱۶	۲۹۶-۷۵۱۱	آقا میرزا خلف آقا ابرهیم منشی	سیده حلیمه خانم صبیه آقا سیدعلی دلایسته لنگرودی	به صداق چهار صد و پنج تومان وجه نقد ریال ناصرالدین شاه‌ی، ده عددی یک تومان، حلال کلام‌المجید	لنگرود	دیوانی	برگ	ندارد	۱۲۹۷ ق.
۱۷	۲۹۶-۱۶۱۵۹	حاجی میرزا محمدحسین ملک‌الکتاب	مرضیه ملقب به شاهزاده گلین	دو هزار و یکصدی تومان وجه قران جدیدالضرب ده عددی یک تومان عددی بیست و چهار نخودی وزن مسکوک به‌سکه مبارکه سلطان ایران خلداله ملکه و سلطانیه که یک صد تومان از این وجه بازاء هدیه، یک جلد کلام الله مجید و تمام وجه مسطور این است بر ذمه و رقبه ناکح‌المعظم‌اله که ان شاء الله تعالی عندالقدره و الاستغاعه با مطالبه مخدیره	لنگرود	دیوانی و زوجه شاهزادگان	دفترچهای	دارد	۱۳۰۸ ق.

ردیف	شناسه سند	مشخصات زوج	مشخصات زوجة	صداق	منطقه جغرافیایی	طبقات اجتماعی زوجین	شکل سند	تذهیب	تاریخ تحریر سند
۱۸	۹۹۸-۱۴	معمداالسلطان آقا میرزا محمدخان آقامیرزا مصطفی مستوفی گرگانی	آسیه خانم دختر میرزا رفیع خان مستوفی گرگانی	مبلغ سیصد و پنج تومان وجه رائج ناصرالدین شاهی عبارت است از سه هزار نخود ده ریال عددی بیست چهار نخود نقره	ناشخص	دیوانی	دفترچهای	دارد	۱۳۱۳ ق.
۱۹	۹۹۹-۲۷۱۴۵	آخوند ملا عبدالکریم خلف حاج ابوالقاسم	فاطمه سلطان صبیبه میرزا حسینی مستوفی نوری	چهل تومان تبریزی فسی رائج خزانه عامره سلطان یک روپیه جدیدالضرب ناصرالدین شاهی بیست و هشت نخودی وزن عددی هزار دینار	اصفهان	زوج از طبقه روحانیون روجه طبقه دیوانی	طومار	دارد	۱۲۷۱ ق.
۲۰	۹۹۹-۲۷۱۴۴	محمدحسن	کوچکسلطان صبیبه محمد ضیاع	صداق بیست و دو تومان و پنج هزار دینار که عبارت از موازی دویست و بیست پنج عدد ریال دانه بیست و هشت نخود بوده باشد و مصالحه نیم دانگ از جمله شش دانگ یک باب خانه در محله جولایه اصفهان از طرف زوجة به همسر خود	اصفهان	کسبه	طومار	دارد	۱۲۷۱ ق.

ردیف	شناسه سند	مشخصات زوج	مشخصات زوجه	صداق	منطقه جغرافیایی	طبقات اجتماعی زوجین	شکل سند	تذهیب	تاریخ تحریر سند
۲۱	۲۹۵-۱۷۲۳۴	مشهدی عبدالله ولد مرحوم مشهدی اسدالله اصفهانی	زهر سلطان بنت حاجی بابا اصفهانی	به صداق چهل تومان عددی نخود وزن عددی یک هزار دینار رواج سلطانی که مبلغ ده تومان آن نقد به منکوحه رسیده و مابقی سی تومان به ضمیمه یک جلد قرآن بر ذمه ناکح موقوف است	اصفهان	کسبه	طومار	دارد	۱۳۹۷ ق.
۲۲	۲۹۵-۲۲۲۶۷	محمدعباس ساکن، قریه کریکندری برخوار	ماهسلطان	مبلغ چهارده تومان تبریزی فسی که عبارت است یکصد و چهل عدد ریال ۳۴ نخود وزن و مصالحه دو دانگ از شش دانگ (مصرفی) خانه قدیم و غیره	اصفهان	کسبه	طومار	دارد	۱۳۰۵ ق.

ردیف	شناسه سند	مشخصات زوج	مشخصات زوجة	صداق	منطقه جغرافیایی	طبقات اجتماعی زوجین	شکل سند	تذهیب	تاریخ تحریر سند
۲۳	۹۰-۹۹	آقا میرزا عباسقلی کرگانی	صاحب خانم	به صداق معلوم سه دانگ یک باب از خانه و عمارت (اثنیاعی) از عبدالله بیک خوئی که واقع است در محله سرچشمه در کوچه معروف قراول خانه و محدود است به این حدود مسطوره که حد آن به خانه دختر ننه اصفهانی و حدی به خانه پسر نقیب و حد دیگر آن به شارع عام یک جلد کلام مجید فرقان مبین	اصفهان	دیوانی	دفتر چاپی	دارد	۱۳۱۰ ق.
۲۴	۲۳۲۶۹-۲۹۶	محمد حسن فرزند محمد هاشم کارلادانی	فاطمه سلطان فرزند آخوند ملا محمد حسین	یک باب خانه واقع در قریه کارلادان، یک باب حاشیه سند مهر و نوشته شهود آمده در	اصفهان	زوج از طبقه دیوانی و زوجة طبقه روحانیون	دفتر چپه ای	دارد	۱۳۱۱ ق.

جدول شماره ۲- محتوای صداق نکاح‌نامه‌ها در یزد

ردیف	منشاء سند	شهر	سال سند	نوع صداق								
				پایه	چادر	طلا	قند	زمن	زبد	آب	کلام الله	جاریه
۱	۹۹۹-۲۷۲۵۳	یزد	۱۲۶۶ق.	✓	✓	✓						✓
۲	۹۹۹-۲۷۲۸۵	یزد	۱۲۷۴ق.	✓	✓	✓						✓
۳	۲۹۶-۱۷۶۶۲	ابرکو	۱۲۷۹ق.		✓							
۴	۹۹۹-۲۷۲۱۵	یزد	۱۲۸۱ق.		✓	✓						✓
۵	۹۹۹-۲۷۲۵۱	یزد	۱۲۸۵ق.	✓	✓			✓	✓	✓		✓
۶	۹۹۹-۲۷۳۹۴	رضوانشهر	۱۳۰۴ق.	✓	✓	✓						✓

* اثاثیه که در نکاح‌نامه‌های موجود ذکر شده شامل: رختخواب، فرش، آینه، چادر، رخت و لباس، ترمه، ابریشم، گلیم عربی، چادر عربی، صندوق، انگشتر، نمد، سرانداز، مسینه‌آلات، یک عدد پی‌سوز، آینه خاتم، آفتابه و غیره.

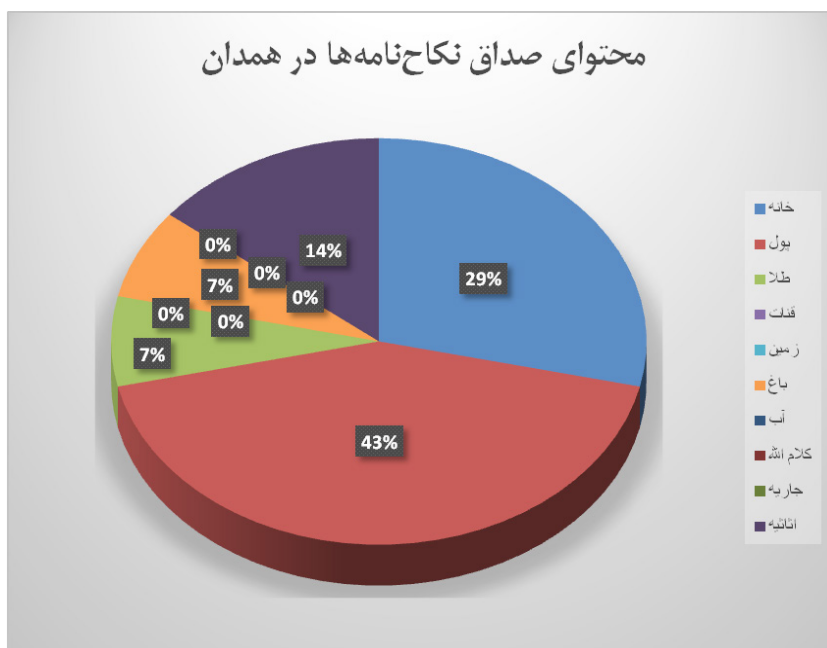
نمودار شماره ۱- فراوانی محتوای صداق نکاح‌نامه‌ها در یزد

جدول شماره ۳- محتوای صداق نکاح نامه ها در همدان

ردیف	منشاء سند	شهر	سال سند	نوع صداق						
				خانه	بول	طلا	قلل	زمین	زین	آب
۱	۲۷۶-۲۸۰-۹۱	همدان	۱۲۹۷ق.	✓	✓				✓	
۲	۲۷۶-۲۸۰-۹۱	همدان	۱۲۹۱ق.		✓					
۳	اسناد همدان	همدان	۱۲۹۲ق.	✓	✓	✓				
۴	۷۳۷-۲۸۰-۹۱	همدان	۱۳۰۰ق.	✓	✓					
۵	اسناد همدان	همدان	۱۳۱۱ق.	✓	✓					
۶	۵۰۰-۲۸۰-۹۱	همدان	۱۳۱۲ق.		✓					

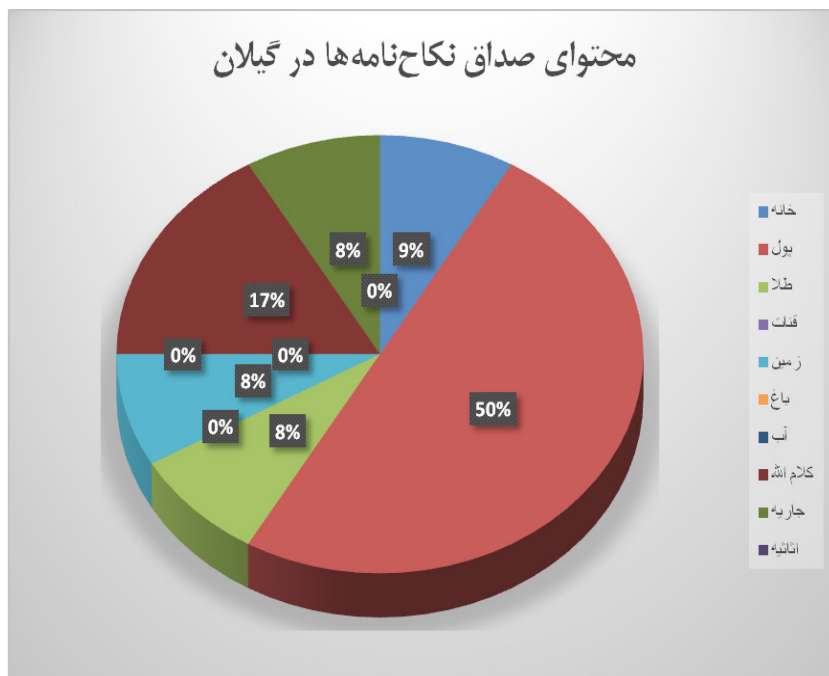
نمودار شماره ۲- فراوانی محتوای صداق نکاح نامه ها در همدان

جدول شماره ۴- محتوای صدای نکاح‌نامه‌ها در گیلان

ردیف	منشاء سند	شهر	سال سند	نوع صداق							
				خانه	بول	طلا	قنات	زمین	باغ	آب	کلام الله
۱	۱۸۶۷۴-۲۹۶	رودبار	۱۲۸۱ ق.	✓							
۲	۱۱۴۶۵-۲۹۶	لنگرود	۱۲۸۷ ق.	✓							
۳	۱۱۴۶۵-۲۹۶	لنگرود	۱۲۹۷ ق.	✓							✓
۴	۷۵۱۱-۲۹۶	لنگرود	۱۲۹۷ ق.	✓		✓					✓
۵	۱۶۱۵۹-۲۹۶	لنگرود	۱۳۰۸ ق.	✓							✓
۶	۹۹۸-۱۴	لاهیجان	۱۳۱۳ ق.	✓				✓			

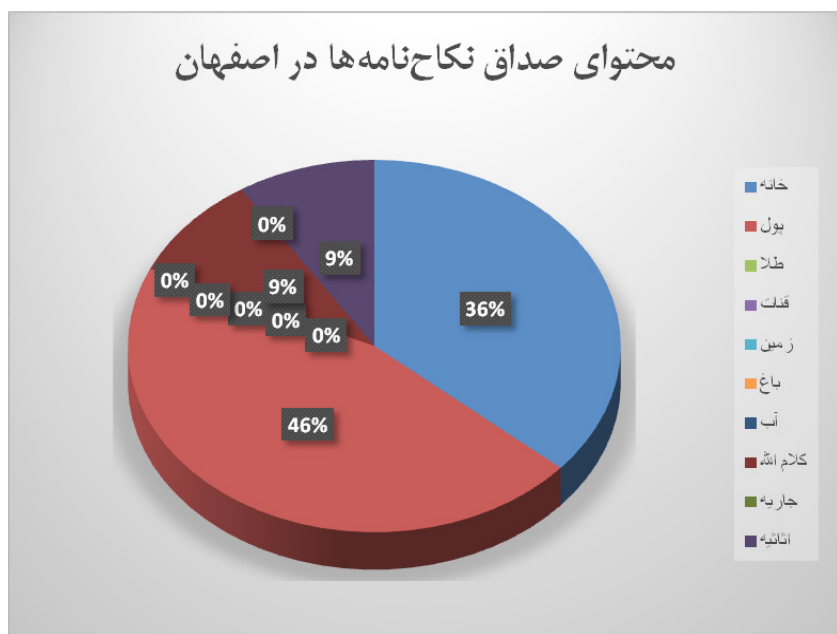
نمودار شماره ۳- فراوانی محتوای صدای نکاح‌نامه‌ها در گیلان

جدول شماره ۵- محتوای صداق نکاح‌نامه‌ها در اصفهان

ردیف	منشاء سند	شهر	سال سند	نوع صداق							
				کلام الله	جاریه	اثاثیه	طلا	قنقن	زین	آب	آب
۱	۹۹۹-۲۷۱۴۵	اصفهان	۱۲۷۱ق.								✓
۲	۹۹۹-۲۷۱۴۴	اصفهان	۱۲۷۱ق.								✓
۳	۲۹۶-۱۷۲۳۴	اصفهان	۱۲۹۷ق								✓
۴	۲۹۶-۲۳۲۶۷	اصفهان	۱۳۰۵ق								✓
۵	۹۹۹-۹۰	اصفهان	۱۳۱۰ق	✓							✓
۶	۲۹۶-۲۳۲۶۹	اصفهان	۱۳۱۱ق			✓					✓

نمودار شماره ۴- فراوانی محتوای صداق نکاح‌نامه‌ها در اصفهان

نتیجه‌گیری:

این پژوهش برای مقایسه نوع مهریه در دوره ناصری انجام شد که به روش کمی به صورت جدول و نمودار تهیه شده است. نکاح‌نامه از جمله اسناد شرعی محسوب می‌شود که در آن شرح عقد ناکح و منکوح و میزان صداق در آن ثبت می‌شود. همچنین از لحاظ ظاهری، نکاح‌نامه به سه شکل کتابچه‌ای، طوماری و برگ می‌باشد که آرایه‌ها و عناصر زیبایی‌شناختی در ظاهر آن‌ها پیداست که این عناصر مانند تذهیب، رنگ، سرلوح، شمشه، جدول کمند در آن دیده می‌شود. این تزئینات بیشتر در نکاح‌نامه‌های طوماری و دفترچه‌ای دیده می‌شود که به صورت‌های مختلف چون نقوش اسلیمی، گیاهی، هندسی و غیره است.

در نکاح‌نامه‌ها صفحه رویه سند به موضوع ازدواج، تسمیه، تحمیدیه، مقدمه، پیش‌نیاز، معرفی زوجین، مهریه، دعای خاتمه، تاریخ عقد، مهر و امضاء شهود تعلق دارد که از نظر محتوایی نکاح‌نامه‌ها با هم متفاوت هستند. در بعضی تسمیه، تحمیدیه و مقدمه طولانی‌تر و دارای سطرهای بیشتر است که به طبقات بالاتر جامعه تعلق دارد اما در بعضی از آن‌ها فاقد تحمیدیه، مقدمه طولانی و غیره می‌باشد، اما اسامی زوجین و پدران‌شان، مهریه، شهود، تاریخ وقوع عقد و شاهدان در همه نکاح‌نامه‌ها وجود دارد. در بعضی از نکاح‌نامه‌ها شرایط ضمن عقد، حق مسکن و طلاق برای زوجه آورده شده که از دیدگاه حقوقی حائز اهمیت بوده و نیز در حاشیه‌سندها و یا در ظهریه سند مصالحه‌نامه‌ها نیز آمده است. در ظهریه بعضی از نکاح‌نامه‌ها صورت چهار به صورت خط سیاق نوشته شده است.

از بررسی نکاح‌نامه‌های مورد بررسی این پژوهش می‌توان چنین استنباط کرد که اسناد یادشده از جهت‌های مختلف تاریخی مانند جنبه‌های حقوقی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، هنری و آداب و رسوم حائز اهمیت هستند. چنانکه در بررسی ۲۴ سند نکاح‌نامه دوره ناصری این‌طور استنباط می‌شود که هر قدر طبقات اجتماعی بالاتر باشد (شاهزادگان، دیوانیان، روحانیون و تجار) مهریه آن‌ها بیشتر است و نکاح‌نامه‌های آن‌ها دارای تسمیه، تحمیدیه، مقدمه با اشاره به آیات قرآنی، احادیث به زبان عربی و ابیات و اشعار ادبی، استفاده از القاب برای نشان‌دادن موقعیت اجتماعی پدران زوجین، خطوط پیچیده پر طمطراق در بعضی موارد برای نشان‌دادن اهمیت آن با رنگ قرمز نگارش یافته و دارای تذهیب و نقوش بیشتر و به شکل طومار و دفترچه‌ای می‌باشد. اما در طبقه عامه به صورت برگ و بدون موارد ذکر شده فوق، سند نکاح‌نامه به ثبت رسیده است.

بعضی از نکاح‌نامه‌ها دارای نقوش تزئینی هستند که در آن‌ها از تذهیب، نقوش‌های ترنج، اشکال هندسی و طرح‌های اسلیمی، گل و برگ‌های ختایی، جدول‌کشی، رنگ‌های متنوع، شمشه و غیره دیده می‌شود. بیشتر این نکاح‌نامه‌ها مربوط به طبقات شاهزادگان، روحانیون،

دیوانی و حکومتی، تجار هستند که بیانگر این است این خانواده‌ها از تمکن مالی بیشتری برخوردار هستند. بعضی از نکاح‌نامه‌ها بدون تسمیه، تحمدیه، مقدمه و بدون تذهیب هستند که این نکاح‌نامه‌ها بیشتر به طبقه کسبه و عادی تعلق دارد.

در نکاح‌نامه‌های بررسی‌شده از نظر نوع طبقات اجتماعی زوجین بر اساس القابی که قبل از نام زوجین و مشاغلی که بعد از نام پدران آن‌ها آمده است می‌توان گفت بیشتر نکاح‌نامه‌ها در یک طبقه اجتماعی قرار دارند اما در بعضی از آن‌ها زوج و زوجه در یک طبقه اجتماعی قرار ندارند از جمله: زوج از طبقه دیوانیان و زوجه طبقه شاهزادگان، زوج از طبقه روحانیون و زوجه از طبقه دیوانیان، زوج از طبقه خوانین و زوجه طبقه شاهزادگان، زوج از طبقه خوانین و زوجه طبقه کسبه، زوج از طبقه شاهزادگان و زوجه طبقه دیوانی، زوج از طبقه دیوانیان و زوجه طبقه روحانیون می‌باشد و نوع مهریه‌ها در آن‌ها متفاوت است.

در بررسی مهریه‌ها هم به نوع معیشت خانواده‌ها بستگی دارد و اینکه در طبقات بالاتر جامعه علاوه بر پول طلا، ملک، زمین، آب به دلیل تمکن مالی جزو اقلام مهریه قرار داده شده است. مهریه‌ها چون از اهمیت حقوقی برخوردارند از نکات مهم نکاح‌نامه‌ها محسوب می‌شوند و به همین دلیل با خطوط نزدیک نوشته می‌شوند و در بالای نوع جنس، وزن و قیمت مهریه به شیوه عددنویسی یا سیاق نوشته می‌شد.

مهریه هم به لحاظ ساختار ادبی، و هم به جهت محتوا و مندرجات با دیگر قسمت‌های نکاح‌نامه تفاوت اساسی دارد. در این بخش، از آن ادبیات تغزلی، استعاری و تشبیهی و لطافت‌های شاعرانه خبری نیست، بلکه در عوض با متنی دقیق و جدی، با اقلام و ارقام مشخص روبه‌رو هستیم. اقلام مهریه با دقت هر چی تمام‌تر، با وزن تعداد و قیمت مشخص شده‌اند.

بررسی نکاح‌نامه‌ها نشان می‌دهد که اسناد متعلق به جوامع شهری و روستایی هستند. در بعضی از نکاح‌نامه‌ها نام شهر و یا روستای محل سکونت آورده شده است، اما در بعضی از آن‌ها نام شهر و محل روستا مشخص نشده است و نمی‌توان دقیق بیان کرد. نکاح‌نامه‌های موردبررسی مربوط به شهرهای یزد، اصفهان، همدان، رودبار و لنگرود است. به همین دلیل آمار مقایسه‌ای از منظر نوع مهریه به روش تحلیل کمی صورت گرفته است. در این شهرها نوع صداق نشان می‌دهد که مناطق مختلف جغرافیایی با توجه به سابقه آن شهر به لحاظ فرهنگی و تاریخی در تعیین نوع مهریه دخیل بوده است و در بعضی از مناطق مثل همدان و گیلان بیشتر پول به عنوان مهریه تعیین شده است؛ در شهرهای اصفهان، یزد و همدان علاوه بر پول رایج، ملک و در شهر یزد علاوه بر پول رایج، طلا، آب و قنات بیشتر به عنوان مهریه بوده است و جاریه (کنیز) فقط در گیلان در نکاح‌نامه‌ها ذکر شده است. پول نسبت به سایر اقلام مهریه در همه نکاح‌نامه‌ها دیده می‌شود.

از آمار به دست آمده از نکاح‌نامه‌ها در بخش مهریه پول رایج مملکتی، خانه، زمین بیشتر از سایر اقلام مهریه می‌باشد. در گیلان «پول» ۵۰٪، اصفهان ۶٪، همدان ۴۳٪ و یزد ۲۷٪ می‌باشد و همین‌طور «خانه» در اصفهان ۳۶٪، همدان ۲۶٪، یزد ۱۸٪ و گیلان ۹٪ می‌باشد. اثاثیه و وسایل زندگی که شامل رختخواب، فرش، آینه، چادر، رخت و لباس، ترمه، ابریشم، گلیم عربی، چادر عربی، صندوق، انگشتر، نمد، سرانداز، مسینه‌آلات، آینه خاتم و غیره که وسایل زندگی هستند در بعضی از نکاح‌نامه‌ها دیده می‌شود.

منابع

کتاب‌ها

- اتحادیه، سعدوندیان (۱۳۶۱). *خاطرات تاج‌السلطنه*. تهران: نشر تاریخ ایران.
- حجازی، بنفشه (۱۳۸۸). *تاریخ خانمها*. تهران: قصیده‌سرا.
- دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۷). *لغت‌نامه دهخدا*. ج ۱۴. تهران: دانشگاه تهران. چاپ دوم.
- شهبازی فراهانی، داریوش (۱۳۸۰). *تاریخ سکه (دوران قاجار)*. تهران: بوره‌کاهی (مرکز نشر پژوهش‌های ایران‌شناسی).
- صدیق، عیسی (۱۳۱۹). *تاریخ مختصر آموزش و پرورش*. تهران: شرکت سهامی طبع کتاب.
- فلور، ویلم (۱۳۶۵). *جستارهایی از تاریخ اجتماعی ایران در عصر قاجار*. ج ۲، ترجمه ابوالقاسم سری، تهران: نشر توس.
- کاتوزیان، ناصر (۱۳۹۲). *حقوق مدنی خانواده*. چاپ سوم، ج ۱، تهران: شرکت سهامی انتشار.
- محقق میرداماد، سیدمصطفی (۱۳۶۵). *بررسی فقهی حقوق خانواده*. تهران: نشر علوم اسلامی.
- مستوفی، عبدالله (۱۳۷۷). *شرح زندگانی من تاریخ اجتماعی و اداری دوره قاجاریه*. چاپ دوم، تهران: زوار.
- نجمی، ناصر (۱۳۷۰). *ایران عهد ناصری*. تهران: چاپخانه دنیا.
- ویلس، چارلز جیمز (۱۳۶۶). *تاریخ اجتماعی ایران در عهد قاجار*. به کوشش جمشید دودانگه و مهرداد نیک‌نام، تهران: طلوع.

مقالات

- ربانی‌زاده، سید محمد؛ لطفی، لطف‌الله (۱۳۹۴). *ساختار قدرت در ایران عصر ناصری*. پژوهشگاه علوم/انسانی و مطالعات فرهنگ.
- منصوریخت، قباد؛ حسینی، معصومه، (۱۳۹۴). *آداب ازدواج ایرانیان در دوره قاجار از منظر سفرنامه‌ها*. خردنامه، شماره ۱۵، پاییز و زمستان.

استاد

ساکما: ۲۷۲۵۳-۹۹۹	- ساکما: ۱۸۶۷۴-۲۹۶
ساکما: ۲۷۲۸۵-۹۹۹	- ساکما: ۱۱۴۶۵-۲۹۶
ساکما: ۱۷۶۶۲-۲۹۶	- ساکما: ۱۱۴۶۵-۲۹۶
ساکما: ۲۷۲۱۵-۹۹۹	- ساکما: ۷۵۱۱-۲۹۶
ساکما: ۲۷۲۵۱-۹۹۹	- ساکما: ۱۶۱۵۹-۲۹۶
ساکما: ۲۷۳۹۴-۹۹۹	- ساکما: ۱۴-۹۹۸
ساکما ۲۷۶-۲۸۰-۹۱	- ساکما: ۲۷۱۴۵-۹۹۹
ساکما: ۲۷۶-۲۸۰-۹۱	- ساکما: ۲۷۱۴۴-۹۹۹
ساکما: استاد همدان	- ساکما: ۱۷۲۳۴-۲۹۶
ساکما: ۷۳۷-۲۸۰-۹۱	- ساکما: ۲۳۲۶۷-۲۹۶
ساکما: استاد همدان	- ساکما: ۹۰-۹۹۹
ساکما: ۵۰۰-۲۸۰-۹۱	- ساکما: ۲۳۲۶۹-۲۹۶

سند شماره ۱۵ - شناسه سند: ۱۶۱۵۹-۲۹۶

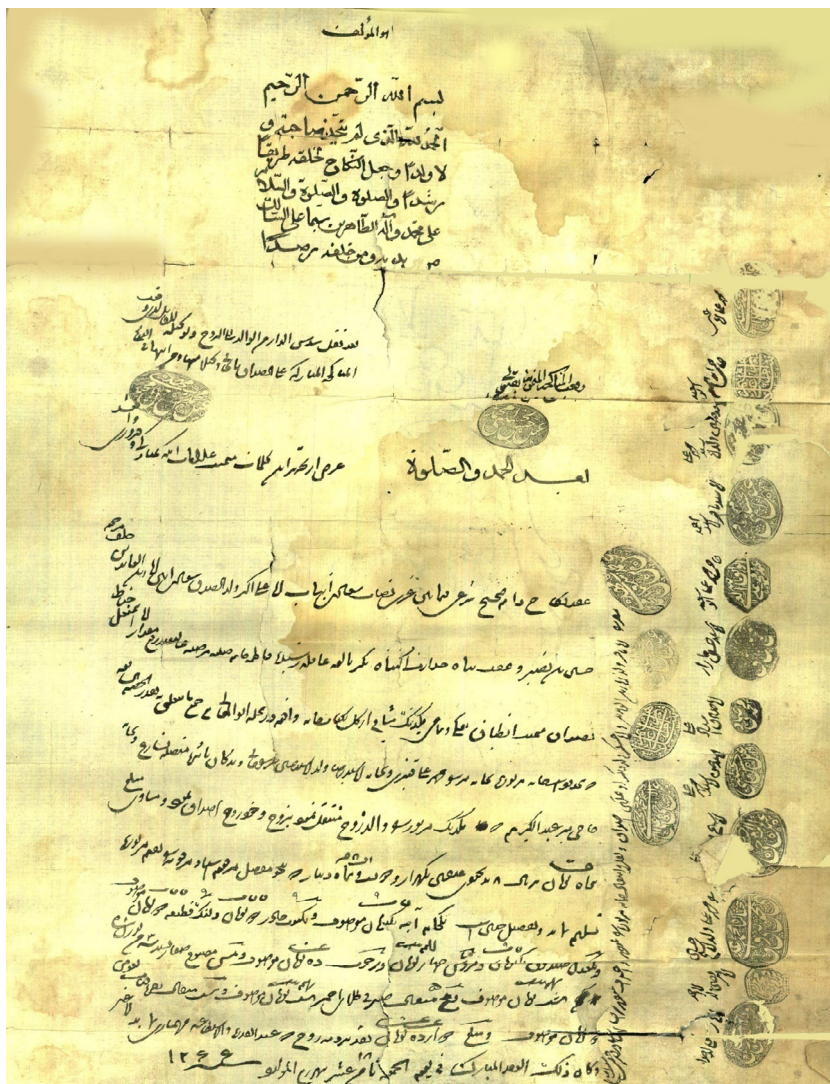

سند شماره ۲ - شناسه سند: ۲۷۲۵۳-۹۹۹